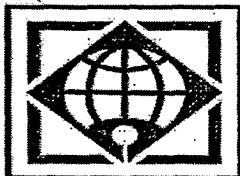

۱۳۸۷ / ۱۱ / ۱۰

۱۷ / ۱۱ / ۰۵۹۹۱

۱۷ / ۱۲ / ۱۰

دانشگاه بین المللی امام خمینی

INTERNATIONAL UNIVERSITY

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته تاریخ گرایش ایران دوره اسلامی

عنوان:

زندگی سیاسی - اجتماعی سید محمد طباطبائی

استاد راهنما: دکتر محسن بهشتی سرشت

استاد مشاور: دکتر حجت فلاح تونکار

دانشجو: آرش صبوری

آذر ۱۳۸۷

۱۳۸۷ / ۱۱ / ۱۰

ادبیات و علوم انسانی

۱۰۹۱۳۷

بسمه تعالی

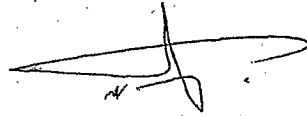
دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد آقای آرش صبوری دانشجوی رشته تاریخ گرایش ایران در دوره اسلامی با عنوان «زندگی سیاسی - اجتماعی سید محمد طباطبائی» در روز شنبه ۱۳۸۷/۹/۲۳ در مکان کلاس ۸۶۰ دانشکده علوم انسانی تشکیل گردید و با نمره ۱۸/۵ و درجه عالی مورد تأیید نهایی هیأت داوران زیر قرار گرفت:

۱- داور خارجی:

دکتر علیرضا ملائی توانی

۲- داور داخلی:

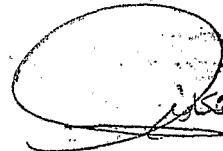
دکتر ذکراالله محمدی

۳- استاد راهنما:

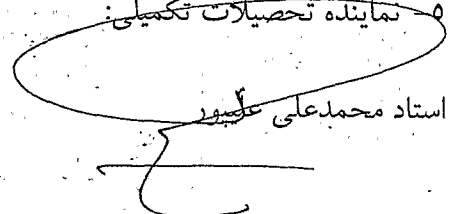
دکتر محسن بهشتی سرشت

۴- استاد مشاور:

دکتر حجت فلاح

۵- نماینده تحصیلات تکمیلی:

استاد محمدعلی

تقدیم بہ

خانوادہ عزیزم کہ ہمیشہ یاور و پشتیبانم بوده اند

تقدیر و تشکر

بر خود واجب می دانم که از زحمات فراوان اساتید راهنما و مشاور؛ دکتر بهشتی سرشت و دکتر فلاح که با راهنمایی های ارزنده و مطالعه دقیق این پایان نامه، این جانب را رهین منت خویش ساختند تشکر کنم. همچنین مراتب سپاس خود را از مدیر گروه تاریخ استاد علیپور، دکتر آبادیان، دکتر عادلقر، دکتر محمدی، دکتر رحیمی، دکتر املشی اعلام می دارم. و در پایان از کارکنان کتابخانه مرکزی دانشگاه بین المللی امام خمینی قزوین، کتابخانه امام صادق قزوین، کتابخانه ملی، سازمان اسناد ملی، کتابخانه ۲۱ مجلس شورای اسلامی و مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران و دوستان ارجمندم آقایان اقبال محمدی، سجاد باوندپور و سیدآزاد موسوی سپاس و قدردانی می نمایم.

چکیده:

سید محمد طباطبائی از رهبران روحانی انقلاب مشروطیت ایران بود که در یک خانواده مذهبی به دنیا آمد و در نزد استادانی همچون شیخ هادی نجم آبادی، میرزا حسن جلوه و میرزا حسن شیرازی به تحصیل علوم دینی پرداخته و سال های متمادی از عمر خود را در این راه سپری کرد و حتی نوشته هایی در زمینه علوم فقهی به یادگار گذاشت. سید محمد طباطبائی در کنار علوم دینی از علوم جدید غافل نماند و با توجه به مقتضیات زمان به آموختن علوم جدید بخصوص یادگیری زبان فرانسه پرداخت و توانست در سال ۱۳۱۷ق مدرسه ای جدید به نام اسلام با آموزش های نوین تأسیس کند.

طباطبائی از سال ۱۳۲۲ق به طور جدی به فعالیت های مشروطه خواهی پرداخت و در این راه هیچ گونه تزلزلی به خود راه نداد، به صورتی که برای دستیابی به این هدف خطیر در شوال ۱۳۲۳ق به زاویه مقدس حضرت عبدالعظیم پناهنده و در سال ۱۳۲۴ق به قم مهاجرت کرد و پس از یک ماه تحصن با صدور فرمان مشروطیت به تهران بازگشت. طباطبائی بعد از تأسیس مجلس شورای ملی حضوری فعال در آنجا داشت. اما پس از به توپ بستن مجلس او را دستگیر و به باغ شاه بردند و بعد از چند ماه اسکان در ونک به مشهد تبعید کردند. طباطبائی یک سال در مشهد دورانی از فعالیت و گوشه نشینی را تجربه کرده و سرانجام بعد از خلع محمد علی شاه از قدرت به تهران بازگشت. او از این زمان به بعد هر چند آنچنان در فعالیت های سیاسی شرکت نمی کرد، اما هنگام جنگ جهانی اول همراه مهاجرین به قم و کرمانشاه و از آنجا به استانبول رفت و در پایان سال ۱۳۳۶ق به تهران بازگشت. از این زمان به بعد طباطبائی که به فعالیت های خود و همقطارانش و آنچه که به دست آمده بود، نگاه می کرد، می دید که خیلی از اهدافش در برقراری نظام نوین مشروطه جامه عمل پوشیده و حتی اوضاع وخیم تر از قبل شده است. بر همین اساس طباطبائی در این هنگام از نتایج انقلاب مشروطیت اظهار نارضایتی کرده و ناخرسندی خود را اعلام می دارد.

انقلاب

مجلس

سید محمد طباطبائی

مشروطیت

کلید واژه:

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱.....	مقدمه.....
بخش اول: زندگینامه سید محمد طباطبائی	
فصل اول: زندگی، خاستگاه خانوادگی و تحصیلات سید محمد طباطبائی	
۸.....	تولد و دوران کودکی.....
۹.....	تحصیلات ابتدائی.....
۱۰.....	ایام جوانی سید محمد و اساتید او.....
۱۰.....	دوران میانسالی و پیری.....
۱۱.....	وفات سید محمد طباطبائی.....
۱۲.....	املاک و دارائی.....
۱۳.....	فرزندان طباطبائی.....
۱۷.....	تلگراف سید محمد به پادشاه ژاپن و ارسال کادو برای سلطان عثمانی.....
فصل دوم: خاستگاه های فکری سید محمد طباطبائی	
۲۷.....	اندیشه های طباطبائی در مورد مشروطه.....
۳۱.....	بررسی اندیشه های طباطبائی در مورد عدالت و مساوات.....
۳۴.....	آزادی از دیدگاه طباطبائی.....
۳۷.....	بررسی نظریات طباطبائی نسبت به نظام حکومتی.....
بخش دوم: فعالیت های سیاسی	
فصل اول: فعالیت های سیاسی سید محمد تا ۱۳۲۲.قمری	
۴۱.....	ورود طباطبائی به ایران.....
۴۳.....	فعالیت های فرهنگی.....
فصل دوم: طباطبائی و مشروطیت ایران	
۵۱.....	تأسیس انجمن مخفی اول.....

۵۷.....	ماجرای مسیو نوز بلژیکی و اتحاد دو سید.....
۵۷.....	طباطبائی در فرایند انقلاب.....
۶۲.....	طباطبائی و هجرت صغری.....
۶۵.....	پی گیری مطالبات.....
۷۷.....	تحصن در مسجد جامع.....
۷۹.....	هجرت کبری.....
۸۴.....	طباطبائی و انجمن مخفی دوم.....
۸۶.....	انجمن ملی.....
۸۷.....	طباطبائی و مجلس اول.....

فصل سوم: زندگی سید محمد در دوره استبداد صغیر

۹۹.....	به توپ بستن مجلس.....
۱۰۸.....	دستگیری و تبعید طباطبائی.....
۱۱۳.....	دوران تبعید در خراسان.....
۱۱۶.....	فتح تهران و بازگشت سیدمحمد.....
۱۱۹.....	طباطبائی در مجلس دوم.....
۱۲۲.....	مهاجرت.....
۱۲۹.....	دلایل ناخرسندی طباطبائی از نتایج انقلاب مشروطیت.....

بخش سوم: سیدمحمد و فراماسونری

فصل اول: نگاهی به فراماسونری و فراموشخانه

۱۴۱.....	تاریخچه فراماسونری.....
۱۴۳.....	اهداف فراماسونی.....
۱۴۴.....	آشنایی ایرانیان با فراماسونری.....
۱۴۶.....	تاریخچه فراموشخانه.....
۱۴۶.....	تأسیس فراموشخانه میرزا ملکم خان و فرجام آن.....
۱۴۹.....	جامع آدمیت.....

۱۵۱	لژ بیداری ایران
		فصل دوم: رابطه یا عضویت سید محمد طباطبائی در فراموشخانه و فراماسونری
۱۵۲	رابطه سید محمد با فراموشخانه ملکم خان
۱۵۴	همکاری سید محمد با جامع آدمیت
۱۵۵	عضویت طباطبائی در لژ بیداری ایران
۱۶۰	نتیجه گیری
۱۶۳	کتابنامه
۱۷۹	پیوست
۱۹۴	چکیده لاتین

مقدمه

نهضت مشروطه ایران با همه شکوه و عظمتش و تحولی که در شئون حیات اجتماعی و سیاسی ایران به وجود آورد، هنوز آنچنان که باید و شاید مورد کاوش و بررسی همه جانبه قرار نگرفته است و هنوز گوشه های زیادی از آن بخصوص عاملان و اشخاصی که در به وجود آوردن آن کوشش و جانفشانی کرده اند در زیر پرده ای از ابهام و فراموشی پنهان است. برای آشنائی به حقیقت و عمق حوادث تاریخی سهل ترین و بهترین طریقه شناختن چهره واقعی گردانندگان و آفرینندگان آن حوادث است. به طریقه اولی علل اصلی انحرافات و اشتباهات و تحولاتی که در هر یک از وقایع مهم تاریخ روی می دهد با استحضار از کم و کیف احوالات روحی و شخصی عاملان واقعه به آسانی می توان دریافت.

سید محمد طباطبائی یکی از رهبران انقلاب مشروطیت بود که نقش برجسته ای در این انقلاب ایفا کرد. فعالیت سیاسی او به دوره ناصرالدین شاه قاجار بر می گردد. در دوره پادشاه مذکور بود که از عراق به تهران آمده و به فعالیت پرداخت. آنچه که در اینجا شایان توجه است: اول زمینه های فکری طباطبائی نسبت به انقلاب مشروطیت، دوم رابطه ایشان با فراماسونری، و سوم اینکه سید محمد با آن همه کوشش و تلاشی که در تحقق انقلاب مشروطه به عمل آورد در اواخر عمر رویکردی متفاوت در بر می گیرد و با توجه به مطالب مذکور بررسی نقش ایشان در فراماسونری و علل این دو سویه رفتار کردن در قبال مشروطه شایان تحقیق و تفحص می باشد.

پایان نامه مزبور که تحت عنوان زندگی سیاسی - اجتماعی سید محمد طباطبائی نامگذاری شده از سه بخش و هفت فصل تشکیل شده است. بخش اول مشتمل بر دو فصل است: در فصل اول که تحت عنوان زندگی، خاستگاه خانوادگی و تحصیلات سید محمد به آن پرداخته می شود از تولد تا وفات طباطبائی مورد بررسی قرار می گیرد و فصل دوم نیز به عنوان خاستگاههای فکری سید محمد در برگزیده اندیشه های طباطبائی در باره مسائلی از قبیل مشروطه، عدالت و مساوات، آزادی، نظام حکومتی و زمینه های فکری طباطبائی نسبت به مشروطیت می باشد.

اما بخش دوم تحت عنوان فعالیت های سیاسی حاوی سه فصل می باشد: در فصل اول به فعالیت های سیاسی سید محمد تا سال ۱۳۲۲ق و فعالیت های فرهنگی او پرداخته و در فصل دوم تحت عنوان طباطبائی و مشروطیت ایران، حضور و نقش سید محمد در مشروطیت تا اواخر مجلس اول مورد بررسی قرار گرفته و در فصل سوم هم به زندگی طباطبائی در دوره استبداد صغیر و مواردی همچون، به توپ بستن مجلس، دستگیری و تبعید سید محمد، دوران تبعید در

خراسان، فتح تهران و بازگشت سید محمد، طباطبائی در مجلس دوم، مهاجرت و دلایل ناخرسندی سید محمد از نتایج انقلاب مشروطیت مورد بررسی قرار می‌گیرد. و بخش سوم که با عنوان سید محمد و فراماسونری نامگذاری شده شامل دو فصل می‌باشد: در فصل اول نگاهی گذرا به فراماسونری و فراموشخانه می‌شود و در فصل دوم به رابطه یا عضویت طباطبائی در فراموشخانه، جامع آدمیت و لژی بیداری ایران پرداخته می‌شود.

برای جمع آوری مطالب این پایان نامه از کتاب های کتابخانه دانشگاه بین المللی امام خمینی (ره)، کتابخانه امام صادق (ع) قزوین و از اسناد و کتاب های مراکز دیگر از جمله سازمان اسناد ملی ایران، کتابخانه ملی، کتابخانه یک و دو مجلس شورای اسلامی و کتابخانه مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران استفاده شده است.

سؤال های تحقیق:

۱- زمینه های سیاسی و فکری سید محمد طباطبائی که باعث ورود او به مشروطه خواهی شد بر چه اساس بوده است؟

۲- دیدگاه سید محمد در مورد نتایج انقلاب مشروطیت چه بود؟

۳- حضور سید محمد طباطبائی در فراماسونری به چه صورت بوده است؟

فرضیه تحقیق:

۱- آشنائی سید محمد طباطبائی با اندیشه های جدید سیاسی و ارتباط با روشنفکرانی چون میرزا ملکم خان، سیدجمال الدین اسدآبادی، شیخ هادی نجم آبادی و میرزای شیرازی زمینه ورود او به جریان مشروطه خواهی شد.

۲- سیدمحمد طباطبائی که در جریان مشروط خواهی نقش فعالی داشت، پس از مدتی نسبت به نتایج انقلاب مشروطیت ابراز ناخرسندی می نماید.

۳- به نظر می رسد سید محمد طباطبائی با فراموشخانه میرزا ملکم خان و جامع آدمیت ارتباط، و در لژی بیداری ایرانیان عضویت و صاحب مقام و مرتبه بوده است.

سوابق پژوهشی موضوع:

در خصوص انقلاب مشروطه و رهبران آن به طور اعم تألیفاتی صورت گرفته است که از اهم آنها می توان به نقش روحانیت پیشرو در انقلاب مشروطیت از حامد الگار، ایدئولوژی نهضت مشروطیت از فریدون آدمیت، تشیع و مشروطیت در ایران اثر عبدالهادی حائری، رهبران مشروطه از ابراهیم صفائی، مشروطه سازان از محمد علی سفری، روشنفکران عصر مشروطه از لطف الله آجودانی، نقش علما در سیاست از محسن بهشتی سرشت اشاره کرد. اما این تحقیقات

هر کدام به صورت گذرا اشاره ای به زندگی و نقش سید محمد طباطبائی در انقلاب مشروطه داشته و یا هر کدام از آنها گوشه هائی خاص از زندگی وی را آنهم نه به طور کامل به تصویر کشیده اند. بنابراین انجام یک تحقیق علمی که بتواند زندگی سیاسی و اجتماعی طباطبائی را پوشش دهد، ضروری است.

روش و مراحل انجام تحقیق:

روش تحقیق در این پایان نامه توصیفی-تحلیلی و به شیوه کتابخانه ای می باشد. تحقیق در این موضوع ابتدا با تنظیم طرح اولیه و سپس شناسایی منابع و مآخذ آغاز شد. پس از این مرحله نوبت به جمع آوری اطلاعات (فیش برداری) رسید. با اتمام این مرحله اطلاعات گردآوری شده گزینش و طبقه بندی گردید و سپس اطلاعات گزینش شده تدوین و نهایتاً با رفع اشکالات با توجه به تذکرات اساتید راهنما و مشاور برای دفاع آماده گردید.

نقد و بررسی منابع و مآخذ اصلی

یادداشت های سید محمد طباطبائی:

این کتاب توسط حسن طباطبائی جمع آوری و تدوین شده و حاوی مطالبی مربوط به زندگی نامه، نحوه ورود به ایران و انگیزه های طباطبائی برای ورود به جریان مشروطه خواهی و دوران بازگشت از خراسان (بعد از فتح تهران)، است. همچنین در همین یادداشتها، طباطبائی اشاراتی پراکنده به نارضایتی اش از نتایج انقلاب مشروطه داشته است.

تاریخ بیداری ایرانیان:

اثر محمد بن علی ملقب به ناظم الاسلام کرمانی، کتابی است ارزنده در انقلاب مشروطیت ایران که نویسنده حوادث و وقایع روزانه ای را که خود شاهد آنها بوده به رشته تحریر درآورده است. مهمترین امتیاز ویژه این کتاب، اخبار و اطلاعات دست اولی است که از مذاکرات و گفتگوهای سیاسی رهبران مشروطه تهران، به ویژه سید محمد طباطبائی به دست می دهد. این امر محصول ارتباط بسیار نزدیک چند ساله ناظم الاسلام و طباطبائی می باشد. ناظم الاسلام سال ها ناظم مدرسه اسلام را که طباطبائی مؤسس آن بود، برعهده داشته است و در جریان مشروطه یکی از نزدیکان و محارم طباطبائی بود. از کتاب تاریخ بیداری ایرانیان در جمع آوری مطالب این تحقیق به کرات استفاده شده است.

انقلاب مشروطیت ایران:

اثر مذکور از جمله تألیفات ارزشمند در رابطه با انقلاب مشروطه می باشد که توسط ادوارد براون نوشته شده است. مؤلف به دلیل شناخت ایران و پیوند با بسیاری از محافل و شخصیت های مشروطه خواه، بی گمان اطلاعات وسیعی از جامعه ایران و حوادث انقلاب مشروطیت به دست می دهد، هر چند در بعضی از مواقع نخست منافع کشور خود یعنی انگلیس را رعایت کرده است. از مطالب کتاب ادوارد براون در بخش اول و دوم پایان نامه استفاده شده است.

تاریخ مشروطه ایران:

این کتاب اثر احمد کسروی است و با توجه به مستندات تاریخی آن یکی از کتابهای معتبر در خصوص تاریخ انقلاب مشروطه می باشد. کسروی هر چند بیشتر وقایع و مقدمات مشروطیت را از کتاب تاریخ بیداری ایرانیان اثر ناظم الاسلام کرمانی نقل کرده و نسبت به طبقه روحانی بخصوص روحانی نمایان، دید خوبی ندارد، اما اطلاعات مهم و در خور توجهی از سید محمد طباطبائی بیان می کند. از مطالب این کتاب در تمام پایان نامه استفاده شده است.

خاطرات احتشام السلطنه:

نویسنده آن میرزا محمود خان از جمله افرادی بود که در وقایع مشروطه حضور داشته و مدتی ریاست دوره اول مجلس شورای ملی را عهده دار بوده است. احتشام السلطنه در خاطراتش بخصوص زمانی که ریاست مجلس اول را بر عهده داشته بوده به حضور و نقش سید محمد در مجلس اشاراتی مفید کرده است.

حیات یحیی:

نوشته یحیی دولت آبادی است که به صورت زندگینامه در چهار جلد نوشته شده و حوادث و وقایع را از سال ۱۲۴۱ش تا ۱۳۱۸ش در بر می گیرد. دولت آبادی بجز حوادث سی ساله اول زندگیش که به صورت غیرمستقیم آنها را نوشته، بقیه حوادث و وقایعی را که خود در جریان آنها قرار داشته و یا به قول خودش تصویری درست از آنها داشته را به رشته تحریر درآورده است. از معایب کتاب حیات یحیی می توان به مخالفت سرسختانه وی با روحانیت اشاره کرد. از مطالب کتاب حیات یحیی برای هر دو بخش این پایان نامه استفاده شده، هرچند که دولت آبادی در کل کتاب اشاراتی جزئی به سید محمد طباطبائی داشته است.

سفرنامه گوهر مقصود:

کتابی است که نویسنده آن مصطفی طهرانی بعد از استبداد صغیر به خراسان می رود و در آنجا با سید محمد طباطبائی که دوران تبعید را سپری می کند ملاقات کرده و گوشه هایی از زندگی او را نشان می دهد. نویسنده در کتاب متذکر می شود که دو بار طباطبائی را در مشهد ملاقات کرده است. این کتاب با وجود اینکه اشاراتی مختصر و جزئی به زندگی در تبعید طباطبائی داشته، اما تنها منبعی است که به این مهم پرداخته است.

خاطرات من یا تاریخ صد ساله:

خاطرات من یا تاریخ صد ساله از حسن اعظام قدسی در دو جلد می باشد. اعظام قدسی چون خود به همراه مهاجرین به کرمانشاه رفته، حوادث و وقایع را مختصراً شرح داده و در خلال آنها نیز اشاراتی به سید محمد طباطبائی داشته است. ناگفته نماند که اعظام قدسی در چند جای کتاب نیز علیه طباطبائی مطالبی نوشته و اشاره می کند که حضور طباطبائی در جریان مهاجرت بیشتر به دلیل سود و منافع شخصی بوده است.

خاطرات علی محمد دولت آبادی:

این اثر از جمله کتابهای است که نویسنده آن یکی از رهبران حزب اعتدالیون در مجلس دوم می باشد. دولت آبادی چون در جریان مهاجرت به کرمانشاه در خلال جنگ جهانی اول همراه

مهاجرین بوده اشاراتی مفید به نقش سید محمد طباطبائی در این مهاجرت کرده و به مشکلات و گرفتاری طباطبائی و سایر مهاجرین پرداخته است.

تاریخ آغازین فراماسونری در ایران:

این کتاب اثر حمید رضا شاه آبادی بوده و در دو جلد به رشته تحریر در آمده است. شاه آبادی در جلد دوم این کتاب علاوه بر اشاره ای مختصر به زندگی سید محمد طباطبائی اسناد عضویت او در لژ بیداری ایران را منتشر کرده است.

بخش اول:

زندگینامہ سید محمد طباطبائی

فصل اول: زندگی، خاستگاه خانوادگی و تحصیلات سید محمد طباطبائی

تولد و دوران کودکی

سید محمد طباطبائی پسر سید صادق طباطبائی بود. سید صادق مدت ۶۰ سال در تهران مقام و مرتبه دینی داشت.^۱ سید صادق از مجتهدان مشهور تهران و از اعضای فعال گروه‌های آزادیخواه بود که با فراموشخانه میرزا ملکم خان و روشن اندیشانی چون سید جمال الدین اسدآبادی و شیخ هادی نجم آبادی ارتباط داشت.^۲

سید صادق پسر سید مهدی طباطبائی که یکی از مراجع دینی همدان بود، می باشد و سید مهدی هم پسر سید علی کبیر بود. سید علی اصالتاً اصفهانی ولی در کاظمین متولد شده و در کربلا زندگی می کرد.^۳ «والده آقا میرزا سید علی خواهر آقا محمد باقر بهبهانی اعلی مقامه است. والده ماجده آقا سید صادق دختر مرحوم آقا سید محمد مجاهد است و آقا سید محمد مجاهد پسر مرحوم آقا میرزا سید علی صغیر، صاحب ریاض معروف به شرح کبیر است که خواهرزاده آقا بهبهانی است. والده والده آقا سید صادق دختر آقا سید مهدی بحرالعلوم است و والده آقا سید محمد مجاهد دختر آقای بهبهانی است و والد ایشان ملا محمد اکمل داماد مرحوم مجلسی اعلی مقامه است»^۴.

درباره سال تولد سید محمد در منابع و مآخذ اختلاف جزئی و کلی دیده می شود در تاریخ بیداری ایرانیان سال تولد او نوزدهم ذیحجه الحرام ۱۲۵۷ در کربلا ذکر شده، در حالی که سید محمد صادق طباطبائی، پسر سید محمد،^۵ و ابراهیم صفائی^۶ سال تولد وی را ۱۹ ذیحجه ۱۲۵۸ ذکر کرده اند.

منابعی که به آنها اشاره شد روز تولد سید محمد را ۱۹ ذیحجه اعلام کرده اند و اختلاف آنها فقط در سال تولد است. اما آنچه که قابل توجه است، اشاره قزوینی در یادداشت های خود به سال تولد سید محمد می باشد. محمد قزوینی تولد سید محمد را ۱۹ ذی الحجه ۱۲۵۳ ذکر می

^۱ - ممتحن الدوله، خاطرات، به کوشش حسین قلی خانی شقاقی، زیر نظر ایرج افشار، تهران، انتشارات فردوسی و نشر فرهنگ، ۱۳۶۲، ص ۱۰۴.

^۲ - Mengol, Bayat, Iran first Revolution, Oxford university press, 1991, page 59.

^۳ - صفائی، ابراهیم، رهبران مشروطه (تک جلدی)، تهران، نشر جاویدان، ۱۳۶۳، ص ۲۰۷.

^۴ - ناظم الاسلام کرمانی، محمد، تاریخ بیداری ایرانیان، بخش اول، به اهتمام علی اکبر سعیدی سیرجانی، تهران، انتشارات آگاه، ۱۳۶۱، ص ۶۱.

^۵ - ستایش، محمود، مشروطیت ایران، تهران، انتشارات ثالث، ۱۳۸۵، ص ۱۷۴.

^۶ - صفائی، ابراهیم، انقلاب مشروطیت به روایت اسناد، تهران، انتشارات ایران یاران، ۱۳۸۱، ص ۲۰۷.

کند.^۱ هرچند قزوینی از معاصران سید محمد می باشد اما تاریخی که او و دیگران نیز به تبعیت از او ذکر می کنند با دیگر منابع دارای اختلاف زیادی است.^۲

در مرحله اول درست تر همان است که سال تولد سید محمد را ۱۲۵۷ یا ۱۲۵۸ ق بدانیم اما چون در منابع ذکر شده که سید محمد ۸۱ سال زندگی کرده و سال وفات او را ۱۳۳۹ ق نوشته اند (در فصل های بعدی به آن پرداخته می شود) پس به نظر می رسد سال تولد او ۱۲۵۸ ق می باشد، سالی که پسرش سید محمد صادق به آن اشاره کرده است.^۳ جناب آقا میرزا سید محمد پس از تولد به مدت یکسال در کربلا اقامت داشته و آن گاه او را به همدان آورده و به مدت ۶ سال در نزد جدش آقا سید مهدی پرورش یافته و در ۸ سالگی به تهران رفت و مستقیماً تحت سرپرستی و تربیت پدرش قرار گرفت.^۴

تحصیلات ابتدائی

متأسفانه در هیچ یک از منابع و مآخذ اشاره ای به مدت ۶ سال اقامت سید محمد در همدان نزد جدش سید مهدی نشده و معلوم نیست که اولاً او در این مدت به تحصیل پرداخته یا نه، ثانیاً آیا معلم یا مربی دیگری بجز جدش در تربیت او نقش داشته است. با توجه با آنچه گفته شد ناچاریم دوران زندگی سید محمد را پس از ورود به تهران مورد بررسی قرار دهیم.

طباطبائی پس از ورود به تهران به تحصیل علوم عربی و ادبی پرداخت و پس از اتمام این علوم مشغول به تحصیل علوم «عالیه» شد.^۵ وی علوم منقول (فقه و اصول) را نزد پدرش سید صادق آموخت و علوم معقول (حکمت) را نزد میرزا ابوالحسن جلوه فیلسوف بزرگ عصر ناصری آموخته و به توصیه پدرش خدمت شیخ هادی نجم آبادی شاگردی نموده و از منش آزادگی و تعلیمات اخلاقی شیخ هادی بهره مند شد.^۶ شیخ هادی از روحانیان اصلاح گری بود که بر قوه عقل تکیه داشت، او از یاران میرزا ملکم خان، مؤسس فراموشخانه در ایران،^۷ و سید جمال الدین اسدآبادی بود.^۸ آشنایی و تحصیل نزد اشخاصی همچون، شیخ هادی نجم آبادی،

^۱ - قزوینی، محمد، یادداشت های قزوینی، به کوشش ایرج افشار، تهران، انتشارات علمی، جلد چهار، ۱۳۶۳، ص ۲۲۷.

^۲ - نجمی، ناصر، محمد علی شاه و مشروطیت، تهران، انتشارات زریاب، ۱۳۷۷، ص ۶۳.

^۳ - ستایش، محمود، پیشین، ص ۱۷۴.

^۴ - ناظم الاسلام کرمانی، محمد، پیشین، مقدمه، ص ۶۲.

^۵ - همانجا.

^۶ - ملک زاده، مهدی، تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، مجلد اول، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۸۳، صص ۱۷۲ و ۱۷۳.

^۷ - سجایی، عزت الله، مقدمه ای بر تاریخ جنبش ملی ایران، تهران، چاپخانه حیدری، ۱۳۶۴، ص ۱۶۶.

^۸ - فراستخواه، مسعود، سرآغاز نواندیشی معاصر (دینی و غیر دینی)، تهران، شرکت سهامی انتشار، جلد اول، ۱۳۷۴، ۳۴۹.

میرزا ملکم خان و سید جمال الدین اسدآبادی باعث آگاهی و آشنایی سید محمد از همان اوان کودکی با آزادی و آزاد منشی شد.

ایام جوانی سید محمد و اساتید او

سید محمد که همواره طالب مصاحبت بزرگان و تشنه کسب علم و دانش بود، بعد از اتمام تحصیلات مقدماتی، در شوال ۱۲۹۹ق با اینکه حج بیت الله بر ایشان فرض نبود عازم مکه معظمه شد.^۱ البته در این سفر برادرش سید احمد نیز همراه او بود.^۲ «سید محمد برای سفر کعبه و زیارت مدینه منوره و سیاحت بلاد روسیه و آسیای صغیر و اسلامبول و ملاقات با رجال بزرگ و دانایان از دریای خزر روانه شد و به واسطه موانعی چند به موقع به حج نرسید و حج را بدل به عمره کرده و به جهت وبا و بدی هوا به عتبات عالیات سفر کرد و در سامرا خدمت حضرت حجه الاسلام میرزای شیرازی رسیده عزم رحیلش بدل به اقامت شد و در سال ۱۳۰۰ق که خبر ارتحال والد ماجدش را شنید، اهل و اولادش را از تهران به سامرا خواست و در آنجا مشغول تحصیل و تکمیل علوم دینی شده و در فضل و فقاہت و ورع و تقوی به غایت قصوی نایل و از آن حضرت قدسی آیت مجاز و از اصحاب آن حوزه ممتاز گشته...»^۳

سید محمد در سامرا از حوزه درس استادان دیگری از جمله میرزا محمد تقی نیز بهره برد.^۴ وی بعد از گذراندن بیش از یک دهه از عمرش در سامرا به تهران بازگشت. در بازگشت به تهران فصل جدیدی از زندگی او آغاز می شود که سراسر آن مملو از فعالیت های سیاسی است.

دوران میان سالی و پیری

دوران میان سالی سید محمد همزمان با آغاز فعالیت های سیاسی است. او تا این زمان بیشتر در پی کسب علم و تحصیل علوم منقول و معقول بود آنچنان فعالیت سیاسی از او مشاهده نشده است. اما این زمان آنچنان که خود می نویسد: «از سال ۱۳۱۳ق که به تهران مراجعت می کند»،^۵ آغاز حیات سیاسی اوست. از این وقت به بعد سید محمد به عنوان شخصیتی سیاسی مطرح می شود و در صدد برقراری مجلس و اجرای قانون است.

۱- دولت آبادی، حسام الدین، «روحانی بزرگوار سید محمد طباطبائی سنگلجی زعیم مشروطیت ایران»، نشریه خاطرات وحید، شماره ۲، سال ۱۳۵۰، صص ۱۱-۱۳.

۲- تهرانی، آقا بزرگ، میرزای شیرازی، ترجمه اداره تبلیغات و انتشارات، تهران، انتشارات وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۳، ص ۱۹۰.

۳- طباطبائی، سید محمد، یادداشت های سید محمد طباطبائی از انقلاب مشروطیت ایران، به کوشش حسن طباطبائی، تهران، نشر آبی، ۱۳۸۲، ص ۱۱.

۴- تهرانی، آقا بزرگ، پیشین، ص ۱۹۰.

۵- کاظمیه، اسلام، «یادداشت های سید محمد طباطبائی»، راهنمای کتاب، شماره ۷ و ۸، سال ۱۳۵۰، ص ۴۷۴.

اوج فعالیت های سید محمد در زمان پادشاهی مظفردالدین شاه قاجار و جانشین او محمد علیشاه می باشد. در این دوران طباطبائی در راه برقراری مشروطیت صدمات بی شماری دید. در جریان مهاجرت صغری همراه سایر علما در عبدالعظیم متحصن شد، در سال ۱۳۲۴ق به قم مهاجرت کرد و پس از تشکیل مجلس شورای ملی نقش فعالی در مجلس داشت. بعد از وفات مظفردالدین شاه در سال ۱۳۲۴ق پسرش محمد علیشاه بر سریر سلطنت تکیه زد. محمد علیشاه بعد از به قدرت رسیدن با مشروطیت به مخالفت برخاست و عاقبت شعار مشروعه را در مقابل مشروطه مطرح کرد. دشمنی محمد علیشاه با مشروطیت سرانجام منجر به به توپ بستن مجلس در سال ۱۳۲۶ق گردید. در تمام این وقایع سید محمد طباطبائی حضوری فعال داشت. در روز به توپ بسته شدن مجلس همراه با سایر آزادیخواهان در مجلس حضور داشت و جزء محبوسین به باغ شاه برده شد و عاقبت پس از مدتی که در حوالی شمیران و ونک متواری بود به دستور محمد علیشاه به مشهد تبعید گردید.^۱

طباطبائی در مشهد همراه سایر آزادیخواهان به فعالیت پرداخت و در هفتم شعبان ۱۳۲۷ پس از فتح تهران و خلع محمد علیشاه از سلطنت به تهران بازگشت. از این زمان به بعد حضور او در عرصه سیاسی کم رنگ می شود. در زمان وقوع جنگ جهانی اول در سال ۱۳۳۲ق سید محمد همراه خانواده اش به قم و از آنجا به کرمانشاه مهاجرت کرد. در کرمانشاه همراه پسرش سید محمد صادق به استانبول رفت.^۲ طباطبائی پس از مدتی اقامت در این شهر سرانجام در سال ۱۳۳۶ق به ایران مراجعت کرد. پس از بازگشت به ایران دیگر به دلیل کهولت سن و پیری از فعالیت های سیاسی کناره گرفت و در حالی که از نتایج انقلاب مشروطیت ناراضی بود، گوشه نشینی اختیار کرد.^۳

وفات سید محمد طباطبائی

طباطبائی پس از مراجعت از استانبول در تهران ساکن شد و اندکی بعد در حالی که به مشروطیت خیلی خدمت کرده بود، در سال ۱۳۳۹ق وفات یافت.^۴ قزوینی در مورد روز و ماه و سال دقیق وفات طباطبائی می نویسد: «وفات سید محمد در ۲۱ بهمن ۱۲۹۹ بوده است ۱۲ روز قبل از کودتا. ۲۱ بهمن عموماً مطابق است با ۱۱ فوریه ۱۹۲۱. مطابق با سوم جمادی الاخری

^۱ - ستایش، محمود، پیشین، ص ۱۸۳.

^۲ - صفائی، ابراهیم، تاریخ مشروطیت به روایت اسناد، پیشین، ص ۵۲۰.

^۳ - مجوبی اردکانی، حسین، «سید محمد طباطبائی»، نشریه راهنمای کتاب، جلد ۲۱، ۱۳۵۷، ص ۳۵.

^۴ - سردار بهادر، نجعفرقلی خان، خاطرات سردار اسعد بختیاری، به کوشش ایرج افشار، تهران، انتشارات اساطیر، ۱۳۸۷، ص ۲۳.